

Felsőoktatási versenyképesség és stratégia

Ezt a fogalmat – versenyképesség – lépten-nyomon használjuk, de ma valójában nem tudjuk megítélni, milyen is felsőoktatásunk versenyképessége. A kérdéskört a fogalmak tisztázatlansága, az alapkérdések megválaszolásának elmulasztása, a *rendszer-szemléletű* problémakezelés hiánya jellemzi. A Bologna-rendszer szerinti átalakítás során elmaradt a felsőoktatás versenyképességének vizsgálata, pozícióelemzése, az elérendő, mérhető célok világos megfogalmazása, a követendő stratégiák kidolgozása, az alrendszerek összehangolása – a problémakezelésre nem jellemző a *stratégiai szemlélet*. Ezen hiányosságok miatt a dokumentumokban csak különféle akciók ötletszerű (lobbik által vezérelt) felsorolása jelent meg. Ha nem mondjuk meg, mit értünk versenyképességen, a versenyképességet milyen tényezők befolyásolják, honnan indulunk, és mit akarunk elérni, ha nincs számon kérhető cél és program, ha nincs megvalósítást vezérlő stratégia, akkor az akcióktól maguktól sokat nem várhatunk. A tanulmány kísérletet tesz a versenyképesség fogalmának a tisztázására, a felsőoktatás területére történő adaptálására, a tudásipiac feltételrendszerében a versenyképességet meghatározó *kérdések* megfogalmazására.

A hazánk fejlődését támogató egyes fejlesztési programok nagy teret szentelnek a versenyképesség kérdésének, ugyanakkor olyan alapvető kérdésekre hiányzik a világos válasz, mint pl.

- *Mit is jelent a versenyképesség a felsőoktatásban?*
- *Kivel is versenyzünk?*
- *Milyen pozícióból indulunk, és hová szeretnénk eljutni?*
- *Milyen tudásipiaci szegmensben szeretnénk sikeresek lenni?*
- *Milyen képességek szükségesek a sikerhez?*
- *Hogyan lehet ezeket kifejleszteni, megszerezni? stb.*

Ha ezekre a kérdésekre nincs egyértelmű válasz, akkor a *versenyképesség emlegetése csak üres jelszó marad*. A versenyképesség javítása, stratégiai célként való kitűzése és folyamatos figyelése fontosabb, mint az aktuális felsőoktatási operatív jellemzők megtervezése és figyelése. Kiindulásként szükségesnek látjuk megvizsgálni a nemzetek versenyképességének értékelésére kidolgozott rendszert, majd az ott használt fogalmakból, modellekből megkísérelünk következtetéseket levonni a felsőoktatás versenyképességének tudatosabb kezelését illetően.

Mi értünk versenyképészen?

a) Általános megközelítés

A magyar nyelv értelmező szótára szerint a versenyképesség olyan kiváló képességek, lehetőségek megléte, amelyek alapján a versenyben a győzelem, a siker reményében vehetünk részt. Már ebből a köznap meghatározásból is érzékelhető, hogy egyrészt vetélkedésről, versenyről van szó, másrészt a versenyben való sikeres helytálláshoz meg kell keresni azokat a képességeket, amelyekre alapozva felépíthetjük versenystratégiánkat. Mindemellett fel kell kutatni azokat a környezeti lehetőségeket és területeket, amelyeken esélyünk nyílna a sikerre. Metaforával élve: miután kiválasztottuk a sportágat, amelyben (a siker reményében) versenyezni szeretnénk, számba vettük a versenyben való helytálláshoz szükséges képességeket. Ezután egy stratégia kidolgozása szükséges, amely az erőforrásokat megfelelően allokálja, lehetővé teszi a képességek kifejlesztését, felkészít a versenyre, majd elvezet a sikerhez, a győzelemhez.

b) Nemzetek versenyképessége

A nemzetek versenyképessége talán a legjobban kifejtett kérdéskör, bár itt sem találunk egységes, mindenki által elfogadott meghatározást. A probléma Adam Smith óta foglalkoztatja a közgazdászokat: *mitől függ a nemzetek gazdagsága, jóléte?* A legáltalánosabb megközelítésben azt mondhatjuk, hogy a versenyképesség a nemzetgazdaságok azon képessége, hogy bizonyos javakat, szolgáltatásokat másoknál kedvezőbb feltételekkel képesek előállítani. Meg kell tudni határozni, hogy a versenyképesség révén milyen célt kívánunk elérni, ehhez milyen konkrét képességek megléte szükséges.

A történelem során a nemzetek versenyképességét meghatározó tényezők köre jelentősen megváltozott, de minden korban megjelenik a versenyképességre való törekvés. Későbbi korokban a fontos befolyásoló tényezők között szerepel a specializáció, a munkamegosztás, a termelőtőkébe való beruházás, az infrastruktúra. Újabban olyan tényezőkre való befektetés is napirendre került, mint az oktatás és képzés, a technológiai haladás, a makrogazdasági stabilitás, a jó kormányzás, a jogállamiság, a transzparencia, a jól működő intézményrendszer stb.

c) A Világ gazdasági Fórum versenyképesség modellje

Napjainkra elmondhatjuk, hogy a világ mindinkább nemzetközi szervezetek hálózatából áll, és a globalizáció hatására a nemzetek versenye is más jelleget ölt. A versenyképességet meghatározó tényezők, a kulcskompetenciák köre is megváltozott. A gyorsan változó világ (emelkedő energia- és élelmiszerárak, az elhúzódó pénzügyi krízis, a lassuló növekedés) új feltételeket teremt a verseny számára – a versenyképesség kérdése a jövőben még fontosabb lesz.

A nemzetek versenyképességének értékelésére több rendszer is született – ezek közül az 1979 óta létező *World Economic Forum* modelljét tekintjük át. Ez a modell áthallásai révén mintául szolgálhat egy felsőoktatási versenyképességi modellhez. Ebben a modellben a nemzetek szintjén mért versenyképességet végső soron az fejezi ki, mennyire képes a nemzet fenntartható növekedésre, mennyiben képes hozzájárulni polgárainak hosszabb távú prosperálásához. Benchmarking eljárással kísérli meg meghatározni a versenyképesség előtt álló akadályok azonosítását és mérését, segíteni kívánja az elhárításukra szolgáló stratégiák kialakítását. Az utóbbi években a nemzeti versenyképesség mérésére a *Global Competitiveness Indexet* használják, amely a problémakör makro- és mikrogazdasági alapjait ragadja meg (Sala-I-Martin 2008).

E meghatározásból kiindulva a Világgazdasági Fórum modellje 12 alapvető fontosságú tényezőt határoz meg, amelyek a versenyképesség pilléreinek tekinthetők, és amelyek nem zárják ki kölcsönösen egymást. A pilléreket három csoportba vonták össze, úgymint alapkövetelmények (*basic requirements*), hatékonyságfokozó tényezők (*efficiency enhancers*),¹ innovációt segítő tényezők (*innovation and sophistication factors*).

A modell alkotói meghatározták, hogy az egyes pillérek milyen tényezőket foglalnak magukba.

- Az első csoportba (*basic requirements*) olyan tényezők tartoznak, amelyek minimálisan szükségesek ahhoz, hogy egyáltalán a versenyben elinduljunk (egy sport-metaforával élve: az olimpiai selejtező szint teljesítése). Ilyenek: az intézményrendszer, az infrastruktúra, a makrogazdasági stabilitás, az egészségügy és az alapfokú oktatás.
- A második csoport tényezői (*efficiency enhancers*) egy tisztos helytálláshoz segíthetnek hozzá (pontszerzés az olimpiai, vagy legalább egy országos csúcs). Ilyenek: a felsőoktatás és képzés, a termékek piacképessége, a munkaerő-hatékonyság, a pénzügyi rendszer összetettsége, a technológiai fogékonyság, a piac mérete.
- A harmadik csoportba tartozó tényezők (*innovation és sophistication factors*) már reményt adnak kiemelkedő versenyteljesítmény elérésére (olimpiai dobogós helyezés, Európa- vagy világcsúcs). Ilyenek: az üzleti élet összetettsége és cizelláltsága, innováció.

A felsorolásból is érzékelhető, hogy a felsőoktatás önmagában is, közvetlenül, de közvetetten is (más pillérekre – a technológiai fogadókésztségre, az innovációra, az üzleti és pénzügyi szféra fejlettségére, az egészségügyre srb. – gyakorolt hatása révén) igen fontos szerepet tölt be a nemzetek versenyképességének kialakításában. A felsőoktatás versenyképessége tehát nem önmagában fontos kérdés, hanem egyben a nemzet versenyképessége javításának is meghatározó tényezője.

A modell alkalmazói az indexek alapján az országok nemzetgazdaságát öt csoportba sorolták be: a három alapszempontba (Factor, Efficiency és Innovation driven), továbbá közöttük definiáltak egy-egy átmeneti kategóriát is. Magyarország fejlettsége alapján az „Efficiency driven” és az „Innovation driven” csoport közötti átmeneti sávban helyezkedik el.

Amikor a felsőoktatási rendszerek versenyképességét és benne a hazai felsőoktatás versenyképességét szeretnénk megvizsgálni, egy hasonló struktúrájú értékelő, indexáló rendszerre lenne szükség, természetesen más – a felsőoktatás versenyképességét jobban kifejező – tényezőkkel feltöltve.

d) Az európai felsőoktatás versenyképessége

Az európai felsőoktatás *elvesztette azt a vonzerejét*, azt a vezető pozícióját, ami a II. világháború előtt még jellemezte. A múlt század első felében az európai vezető egyetemek vonzereje egyértelműen erős volt, a világ számos országából a külföldön tanulni óhajtó hallgatók nagy számban áramlottak ide. Ez egyrészt a fizető hallgatók révén az egyetemek számára bevételi többletet realizált, másrészt azonban – és talán ez a fontosabb – azt is jelentette, hogy az európai felsőoktatás képes volt számos Európán kívüli országból is idevonzani a tehetségeket.

¹ Az effectivity és az efficiency szavaknak nincs pontos magyar megfelelője. Az *efficiency* a hatékonyság szóval közelíthető („jól csinálni a dolgokat”: jól végrehajtani az adott feladatot, de maga a feladat lehet akár helytelenül megválasztott is), míg az *effectivity*-nek a hatásosság lehet a megfelelője („jó dolgokat csinálni” – azaz jól választani meg a feladatot).

A II. világháború után azonban a helyzet megváltozott: az európai felsőoktatás, az európai egyetemek jó része elvesztette versenyképességét. A háború óriási pusztítást okozott az infrastruktúrában, a kiváló tudósok nagyszámban menekültek Európából a fasizmus elől Amerikába (részben politikai, részben származási okokból), vagy pedig áldozatul estek a terrornak. A háborúból az USA nemcsak katonai, hanem gazdasági és tudományos vonatkozásban is győztesen került ki. Egyetemei megerősödtek, vonzerejük és versenyképességük megnőtt. Képesek voltak az USA-ba vonzani a harmadik világból, de Európából is a kiemelkedő tehetségű hallgatókat, fiatal tudósokat. Mindezek eredményeként a fizető hallgatók piacán is a legnagyobb részesedést érték el, de – mint azt a Nobel-díjasok statisztikája is mutatja – az innováció terén is átvették a vezető szerepet. A tudományos kutatás, az innováció súlypontja ma Észak-Amerikában található: Európának ezzel a kihívással kell szembenéznie.

Az EU versenyképessége szempontjából mind az innovációs vezető szerep megszerzése, mind a munkaerő-mobilitás biztosítása meghatározó jelentőségű. Mindezek elérését célozza a *Bologna-reform*, ezen belül az Európai Felsőoktatási Térség, valamint az Európai Kutatási Térség létrehozása. Mindebből az is következik, hogy a magyar felsőoktatásnak is ezt a folyamatot kellene szolgálnia: a Bologna-folyamat feltételrendszerén belül szükséges a sikeres működés körülményeit létrehozni. A Bologna-célkitűzések, peremfeltételek és követelmények szem előtt tartásával kellene ebben a térségben versenyezni.

A felsőoktatási versenyképesség dokumentumainkban

Tudatában van-e a magyar felsőoktatás annak, hogy itt egy tudáspiaci versenyről van szó, felsőoktatásunk nem önálló szigetként, hanem versenyszituációban kell, hogy működjék? A felsőoktatásunk működését meghatározó dokumentumok áttekintése arról győz meg bennünket, hogy sajnos nem. Ha pedig a versenyről sem veszünk tudomást, akkor a versenyképesség fogalma sem értelmezhető, annak tudatos javítása sem következhet be – következőképpen felsőoktatásunk sikerre nem számíthat.

a) Az 1993. évi felsőoktatási törvény és módosítása

A rendszerváltás utáni első jelentős dokumentum, az 1993. évi felsőoktatási törvény fő feladatának az Alkotmányban garantált *emberi jogok* biztosítását, az *Egyetemek Magna Chartájának* elveivel való összhang megteremtését, a felsőoktatásnak a társadalmi és nemzeti életforma feltételeinek javításához való hozzájárulását tekintette. Mindezek tiszteletre méltó, nemes elvek, a rendszerváltás idején érvényesítésük elengedhetetlen volt, de azt is látjuk, hogy a tudáspiaci viszonyok tudatosítása, a *versenyképesség kezelése a törvényalkotók látókörén kívül esett*. A felsőoktatási reform akkori kidolgozói számos elv és megoldás tekintetében a háború előtti hazai felsőoktatást tekintették mintának, amely másfajta egyetemfelfogást, másfajta felsőoktatási célokat jelentett, mint az akkor már kibontakozó nyugati egyetemfelfogás. Az 1993. évi felsőoktatási törvény a kialakuló tudáspiaccal, az abból adódó követelményekkel nem foglalkozott. Ezen a megközelítésen a törvény 1996. évi módosítása sem lépett túl.

b) 1998: Középtávú stratégiai terv

Egy stratégiai dokumentumtól joggal elvárható a tudáspiaci környezet elemzése, felsőoktatásunk pozicionálása, a felsőoktatás célrendszerének megjelenítése, a célok eléréséhez

vezető út kijelölése, a sikert biztosító tényezők meghatározása, befolyásolása és alakítása. Az 1998. évben napvilágot látott a kormány *Középtávú stratégiai terve*. Ez a dokumentum azonban az előbbi követelményeknek nem felelt meg. Nem határozott meg világos, mérhető és számon kérhető célokat a felsőoktatás egészére (milyen pozíciót foglalna el a magyar felsőoktatás pl. Európa felsőoktatásában, vagy a magyar társadalomban). Nem vázolta fel konkrétan a kiindulási és az elérendő pozíciót, hanem a rendszer egészéből kiemelve néhány – amúgy a versenyképesség szempontjából fontos – tényező javítását jelölte meg célként, és nem a rendszer egészével foglalkozott.

Maga a „középtávú stratégia” szóhasználat is értelmetlen. A versenyt, a versenytársakat, a versenyképességet, a pozicionálást a dokumentum meg sem említi, holott a stratégia a versenytársakkal való küzdelemben elérendő sikerről, a sikert garantáló tényezőkről (is) szólna. Az elvárt eredmények megfogalmazása sem haladja meg a hajdani Szabad Nép május elsejei számában megjelentetett jelszavak színvonalát.

A Bologna-dokumentumok aláírása (az Európai Felsőoktatási Térséghez /EFT/ való csatlakozás 1999-ben), de legalább az Európai Unióba való belépés már eddig is megkövetelte volna egy *felsőoktatási stratégia kidolgozását*: ennek hiányában belépésünk az EFT-be, az EU-ba felkészületlennek és felelőtlennek minősíthető!

c) A 2005. évi felsőoktatási törvény

A tudásipiac, a verseny, a versenyképesség szempontjából már jobban sikerült a 2005. évi felsőoktatási törvény, mivel a *célok között* már megjelenik az EU csatlakozásból származtatott követelmény. Szó esik a felsőoktatásnak az ország nemzetközi versenyképességét erősítő feladatáról, de magának a felsőoktatás versenyképessége javításának igénye is megjelenik. A célok megfogalmazásán túl azonban a törvény a továbbiakban nemigen szentel figyelmet a célok megvalósításának, a felsőoktatás versenyképességének.

d) Egyéb jogszabályok, irányelvek, programok

Számos jogszabály, kormányzati dokumentum foglalkozik tudománypolitikai kérdésekkel, innovációval, melyek kapcsán a versenyképesség fogalma megkerülhetetlen. Arra voltunk kíváncsiak, hogy ezekben a dokumentumokban megjelenik-e a felsőoktatás versenyképessége mint fogalom, és annak javítása mint meghatározott feladat. Azt kellett megállapítani, hogy ezekből a dokumentumokból többnyire hiányzik a magyar felsőoktatás versenyképességére vonatkozó célkitűzés, a felsőoktatás versenyképességét befolyásoló tényezők számbavétele és az azok javítását szolgáló célzott feladatok, intézkedések kidolgozása.

Az Új Magyarország program (2006) külön alfejezetet szentel a versenyképes felsőoktatásnak („*Versenyképes, minőségi felsőoktatás*”). Sajnálatos módon ez a fontos dokumentum se határozza meg világosan, mit is ért versenyképességen, milyen versenyről is van szó, milyen tényezők fontosak annak javításához. Ezek (és adekvát felsőoktatási stratégia) hiányában csak izolált feladatok, elkülönülő akciók jelennek meg.

Az Új Széchenyi Terv (2010) vitairat is meglehetősen mostohán bánik a felsőoktatással: nem szentel önálló fejezetet a felsőoktatás céljainak, versenyképességének, stratégiájának, egyik fejezete sem tárgyalja az alapvető összefüggéseket, a hazai felsőoktatás terveit, fejlesztését, feladatait. Arról, hogy mi történjék a hazai felsőoktatás rendszerével, milyen célokat és stratégiákat kövessen, milyen legyen a versenyképessége, és ehhez mit kell tenni, nem sokat tudunk meg.

e) Egyetemi fejlesztési tervek, dokumentumok

Nem jobb a helyzet az egyetemek versenyképességének kezelésével sem. Az egyetemi stratégiáknak kellene ezzel a kérdéssel foglalkozniuk. A stratégiának valójában a versennyel, az elérendő pozícióval kellene foglalkoznia, és nem kizárólag az egyetemi rendszer befelé forduló fejlesztéséről szólni. Az *Intézményfejlesztési Tervek (IFT)* elsősorban a pénz felhasználásáról, és nem annak megszerzéséről szólnak!² Ezeket áttekintve azt tapasztaltuk, hogy azokban a verseny szó nem is fordul elő, a tudáspiaci környezetről, a versenytársakról sem esik szó. Az egyetemi IFT-k az adófizetői pénzek elköltéséről szólnak.

Miért ilyenek az Intézményfejlesztési terveink? Ha jobban belegondolunk, ez a viselkedés a mai magyar felsőoktatási intézmények természetéből, szervezeti magatartásából kézenfekvő módon következik. Szabó Tibor (2006) összegezése szerint:

- Az állami felsőoktatási intézmények tekintélyelvű berendezkedése, hagyományai erősen tapadnak a *céhes kultúrához*. A céhek versenyellenesek, számukra tökéletesen megfelelnek a feudalizmus termelésének értékei: a piac felosztása, és a versenytársak kiszorítása (ehhez időnként a MAB is asszisztál...) fontosabb, mint a kapitalizmus ethosza. Jellegzetes egyetemi filozófia: az állam fedezi a kiadásainkat, a végzett hallgatóink ügyis elhelyezkednek valahogy – minnek ide verseny.
- A verseny jelenleg az állami támogatásokért és a jogszabályokon keresztül kikényszerített egyedi kedvezményekért folyik. Milyen forrásszerző akciókhoz milyen szlogenek társuljanak, hogyan lehetne az oktatás és kutatás N számú folyamatát minél tovább darabolni, és részfolyamatokhoz a tervalkukban erőforrásokat kérni – a technológiatranszfertről kezdve a műemléki épületek védelmén át a tananyagok fejlesztéséig. Az államháztartás alrendszerében egyébként nem is nagyon éri meg sikeresnek lenni, mert – az állami szerepvállalás logikájából fakadóan – a leszakadók szintre hozása, megsegítése mindig prioritás a kiemelkedők premizálásával szemben. Ezért olyan divatos a permanens panaszkodás – koldusnak mindig inkább ad a „költegtakarékos” állam, mint megtollasodott vállalkozónak, azoktól elvenni szeret.

Megállapíthatjuk, hogy a felsőoktatás versenyképességének meghatározása, elemzése, a megteendő fejlesztési lépések középpontba állítása nem jellemző felsőoktatás-politikánkra – valójában szó sem esik magáról a nemzetközi tudáspiacról. A magyar felsőoktatás továbbra sem rendelkezik átgondolt célrendszerrel, átfogó stratégiával. Nem történt meg a tudáspiaci verseny jellemzőinek megismerése, a hazai felsőoktatás pozicionálása a nemzetközi mezőnyben, a versenytársak azonosítása, a versenyképességet befolyásoló tényezők feltárása és tudatos kezelése. Bár maga a versenyképesség kifejezés már néhány helyen megjelenik, azonban inkább csak *jelszószerű használata* a jellemző. Egy-egy részterületre korlátozódik, hiányzik a fogalom világos értelmezése, a cél meghatározása, a komplex rendszerszemléletű, stratégiai megközelítés.

A versenyképességgel kapcsolatos feladatok

Felsőoktatási rendszerünk irányításában szükség lenne a felsőoktatás versenyképessége fogalom pontosabb értelmezésére, a versenyképességet befolyásoló tényezők meghatározá-

² Képzelnünk el egy vállalatot, amely stratégiai tervében kizárólag belső fejlesztési terveivel, adott erőforrásainak allokálásával foglalkozik, és nem nagyon érdekli a piac, a versenytársak viselkedése, a bevételek megszerzésének és növelésének módja. Valószínűleg nem sokáig maradna talpon.

sára, pozicionálására, célok kitűzésére, és olyan felsőoktatási stratégia kidolgozására, amely a kitűzött célok elérését eredményezi. Ehhez azonban néhány alapvető jelentőségű kérdés megválaszolása elengedhetetlen.

a) *Megválaszolandó kérdések*

A felsőoktatás versenyképességének meghatározásánál is hasonló kérdésekre kell válaszolnunk, mint a nemzetgazdaságok, a régiók, a vállalatok versenyképességi elemzéseinél. A közvetlenül a felsőoktatást érintő kérdések:

- *Kik a magyar felsőoktatás versenytársai?* A szomszédos országok felsőoktatási rendszerei? Az EU felsőoktatási rendszerei? Az EFT felsőoktatási rendszerei? A teljes nemzetközi mezőny? Mely országok felsőoktatása tekinthető a hazai felsőoktatás legfontosabb versenytársának?
- *Milyen területen kíván a magyar felsőoktatás versenyezni, miért folyik ez a verseny?* Melyik *niche* jöhet szóba? El kell dönteni, hogy a felsőfokú szakképzésben, az alapképzésben, a mesterképzésben, a doktori képzésben, a felnőttoktatásban vagy a rövid programok terén lépünk a nemzetközi porondra, azon belül pedig mely diszciplínákban. Megválaszolandó az a kérdés is, hogy a kutatás, az innováció terén versenyünk-e, azon belül is, mely tudományterületen.
- *Miért folyik a verseny?* A hazai hallgatók megtartásáért? A külföldi hallgatókéért? Ha igen, a külföldi hallgatók magyarországi képzésével versenyzünk vagy külföldön létrehozott magyar intézményekkel? Támogatásokért versenyzünk? Ha igen, EU-támogatásért, külföldi és hazai vállalati és intézményi szponzorokért, vagy adományokért? Elismerésért versenyzünk? A nemzetközi rangsorokban elért előkelőbb helyezésekért? Kutatási elismerésekért?
- *Milyen tényezők határozzák meg a felsőoktatás versenyképességét?* Mennyire képes a felsőoktatási rendszer hozzájárulni az egyetemi polgárok sikerességéhez, boldogulásához?
- *Milyen pozíciót töltünk be jelenleg a nemzetközi tudáspiacon?* Mi az elérendő pozíció? Mikorra tervezzük annak elérését?
- Mennyire képes a felsőoktatási rendszer hozzájárulni az egyetemek *prosperálásához*, az Európai Felsőoktatási Térségben való helytállásukhoz?

A felsőoktatást közvetve érintő, a nemzet, az Európai Unió versenyképességét befolyásoló tényezők:

- Mennyire képes a magyar felsőoktatás hozzájárulni a *magyar nemzetgazdaság* fenntartható növekedéséhez (válság idején az abból való kilábaláshoz), a nemzet versenyképességét befolyásoló tényezők alakításához?
- Mennyire képes a magyar felsőoktatás hozzájárulni az *ország polgárainak boldogulásához*, a polgároknak az Európai Unió feltételrendszerébe való beilleszkedéséhez?
- Mennyire képes felsőoktatásunk kielégíteni a *hazai munkaerőpiac* igényeit?
- Mennyire képes felsőoktatásunk alkalmazkodni az *EU-munkaerőpiac* igényeihez?

b) *Definíció*

A felsőoktatás versenyképességére mindenekelőtt – a fogalom tisztázása céljából – egy meghatározásra lenne szükségünk. Ehhez kiváló kiindulási alapot képez Lengyel Imrének a régiók versenyképességére adott leírása, amelyet a felsőoktatásra adaptálunk.

A *felsőoktatás versenyképessége* a nemzetközi tudáspiacon történő versengésre való készséget jelenti. A pozíciószerezés és tartós helytállás képességét. Ezt a képességet az oktatási

piacon a hallgatókért való versengésben való sikeres szereplés (hazai hallgatók vonzása, hazai tehetségek megtartása, külföldi hallgatók irányába vonzerő megléte), az elért tudáspiaci részesedés és jövedelmezőség megtartása és fenntartható növelése jelenti. Ide tartozik a felsőoktatási, nemzetközi, tudományos kutatási tevékenységben, az innováció terén megszerzett pozíció megtartása és erősítése (kutatóegyetemek nemzetközi rangsorában elért helyezése), valamint a vonzerő a nemzetközi szabad tőke kutatási megbízásaira, kutatási együttműködési célú bevonására. Ezek a jellemzők nem egyenlő súllyal befolyásolják a felsőoktatás versenyképességét: prioritásukat is meg kell határozni (Lengyel 2000).

c) A versenyképességet befolyásoló tényezők

A nemzeti felsőoktatás versenyképességét befolyásoló legfontosabb tényezők véleményünk szerint az alábbiak.

- A felsőoktatási input minősége (a belépő hallgatók adottságai, képességei, tudása, attitűdjei, motiváltsága; a családi, a települési, a kulturális háttér; a hazai középfokú oktatás színvonala; a belépő külföldi hallgatók felkészültsége, tehetsége stb.).
- A felsőoktatás finanszírozása. Ez a rendkívül összetett tényező olyan elemeket takar, mint annak forrása (pl. az állami, a hallgatói és az egyéb társadalmi hozzájárulás a képzési költségekhez), az elemek számítási módja, a kompenzációs rendszerek (ösztöndíj, szociális támogatás, hitelek, utazási és lakhatási támogatások stb.) működése.
- Az erőforrás-felhasználás hatékonysága a felsőoktatásban.
- Az oktatási programok formai és tartalmi Bologna-konformitása (hasonlóság az EFT programjaihoz, képességek, képességek fejlesztése, gyakorlatorientáltság).
- Az oktatás színvonala, minősége. A fogalmak tisztázása (mit is értünk színvonalon, minőségen, miként változik ez a képzési szint, a képzési terület szerint) elengedhetetlen. Más a minőség megítélése a professzor, a jól és a rosszul tanuló hallgató, a potenciális munkáltató, és az intézmény tulajdonosa szempontjából is. Nem szabad leszűkíteni a minőség fogalmát az akadémiai kiválóság kérdésére.
- A nemzetközi kreditbeszámítási (kreditfogadási) egyezmények rendszerének kialakítása, a hálózati együttműködésben való részvétel intenzitása.
- A hallgatói mobilitás rendszerszintű szabályozása, támogatása, feltételrendszerének kiépítése. A sokrétű mobilitási formák megteremtésével felsőoktatási rendszerünk lényegében adós.
- Az oktatógárda felkészültsége (elméleti tudás, gyakorlati tapasztalatok, pedagógiai képességek, nyelvtudás).
- A felsőoktatási infrastruktúra nagyobb tömegű hazai és külföldi hallgató befogadására való alkalmassága (kampuszok, kollégiumok).
- Oktatási és tanulási technológiák fejlettsége.
- A kibocsátott diplomák mögötti tudásanyag, a kifejlesztett képességek viszonya a hazai és az európai munkaerőpiac igényeihez. A tudásanyag mögött tananyag, hatékony oktatási módszer, hallgatói motiváció, kreatív környezet és még számos tényező húzódik meg. Emellett nem közömbös, hogy a tudást, a képességeket milyen kritériumok szerint minősítjük (pl. mennyiségi, minőségi, hasznossági szempontok).
- A hazai felsőoktatás nemzetközi elismertsége, amely nagymértékben függ az ország nemzetközi megítélésétől is. Bár magunkat kiválónak tartjuk, még a legjobb egyetemünk is csak elvétve bukkannak fel egy rangsor nem túl előkelő helyén, a magyar felsőoktatás egészéről sem találunk piederesztálra emelő nemzetközi értékeléseket.

d) *A versenyképességi modell pillérei*

A felsőoktatási rendszerek nemzetközi versenyképességének elemzéséhez, a befolyásoló tényezők meghatározásához egy *hasonló struktúrájú modellt* lenne célszerű kidolgozni, mint amelyet a Világgazdasági Fórum által a nemzetek versenyképességi értékelésénél alkalmaznak. Célszerű lenne az ott követett csoportosítást alkalmazni. Néhány pillért, az analógiát alkalmazva, már fel is tudnánk sorolni – másokat a felsőoktatás sajátosságainak alaposabb elemzése után lehetne kijelölni. Az eddig azonosítható pillérek pl. az alábbiak lehetnek.

„*Factor-driven*” csoport:

- felsőoktatási infrastruktúra,
- az intézményi rendszer,
- a felsőoktatás irányításának stabilitása,
- ...

„*Efficiency driven*” csoport:

- a hallgató-kibocsátás és a munkaerő-piaci igény összhangja,
- a hallgatói mobilitás biztosítása,
- a Bologna-tézisek megvalósítása,
- a hazai felsőoktatás vonzereje (mennyiségi vonzás).

– ...

„*Innovation driven*” csoport:

- a tömegoktatás igényeivel összhangban lévő pedagógiai paradigmaváltás,
- oktatási és tanulási technológiák megújítása,
- nemzetközileg elismert intézményi kiválóság innováció, kutatás terén,
- hazai tehetségek megtartása, külföldiek idevonzása (minőség vonzása),

– ...

A fenti felsorolás csak egy gondolatébresztő kísérletnek tekinthető, mélyebb kifejtése alapos kutatómunkát igényel. Szakértői csapatok felállításával lenne szükséges a problémakört átbeszélni, a tényezőket megalapozottabban meghatározni. Jelenleg megállapíthatjuk, hogy a hazai felsőoktatás helyzetének szisztematikus felmérése, a kérdéskör tudományos igényű elemzése mindezekig nem történt meg. A fogalom már megjelent ugyan a felsőoktatást irányítók szóhasználatában, azonban a problémakör elméleti igényű kimunkálása, a gyakorlatban is használható megközelítések, a versenyképességi stratégia kidolgozása ez ideig nem történt meg. Mindez nem meglepő annak fényében, hogy az ország a mai napig nem rendelkezik felsőoktatási stratégiával, amire pedig már az EFT-be való belépéskor (Bologna Nyilatkozat aláírása), de legkésőbb az Európai Unióhoz való csatlakozáskor elengedhetetlenül szükség lett volna. A versenyképességgel kapcsolatos megfontolások, célkitűzések és akciók egy felsőoktatási stratégia keretei között helyezendők el, összehangolva a felsőoktatás más fontos aspektusaival (Barakonyi 2009).

Versenyképesség és stratégiaalkotás

a) *Egyetemeink, főiskoláink versenyképessége*

Már a nemzetek versenyképességi elemzésénél is láthattuk, hogy reális képet a nemzetek rangsoráról csak akkor kaphatunk, ha a vállalati, gazdasági tevékenységek is bekerülnek az értékelés rendszerébe. A Világgazdasági Fórum újabban csatolja a nemzetek rangsora mellé a vállalatok értékeléséről szóló jelentését is.

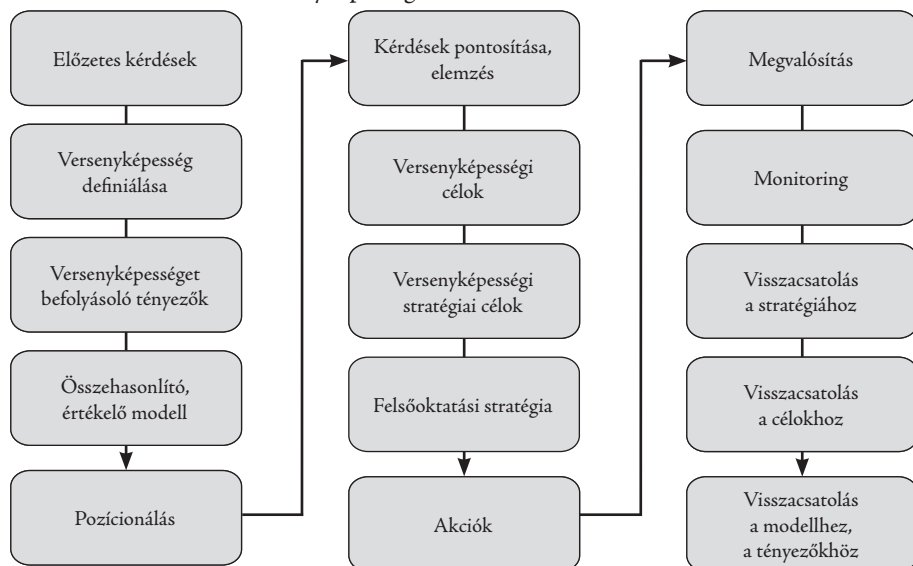
Hasonló a helyzet a felsőoktatással is. Az egyes egyetemek, főiskolák versenyképessége nem azonos a nemzeti felsőoktatás versenyképességével: más versenypályáról, más kritériumokról, más tényezőkről van szó. Ahogy nemzeti versenyképesség nem létezik kiváló vállalkozások nélkül, úgy nemzetközileg versenyképes magyar felsőoktatási rendszert sem lehet elképzelni kifelé nyitott, a nemzetközi porondon is versenyképes egyetemek, főiskolák nélkül. Tanulmányunk a felsőoktatás versenyképességének vizsgálatára fókuszál, de egy mélyebb elemzést, fogalomtisztázást az egyetemek, főiskolák versenyképessége tekintetében is megelőbb el kell végezni.

b) Rendszerszemléletű problémakezelés

Ha tudomásul vesszük, hogy ma már a felsőoktatás is egy speciális tudáspiaci környezetben működik, akkor kötelező érdemben foglalkozni a felsőoktatás versenyképességének kérdéseivel. A versenyképesség javítása szerves része kell, hogy legyen a felsőoktatási stratégiának. A stratégia eleve a versenyről, a küzdelemről és a sikerről szól (ha nincs versenykörnyezet, akkor stratégiára sincs szükség). Ezért a versenyképesség vizsgálata és tervezése a stratégiaalkotás kardinális eleme: a versenyképességgel kapcsolatos céloknak, akcióknak a felsőoktatás stratégiai rendszerébe kell szervesen beépülniük.

A rendszerszemléletű problémakezelés, a felsőoktatás jövőjének stratégiai szemléletű megtervezése elengedhetetlen (ld. 1. ábra). Ha nem ezt tesszük, döntéseink csak sodródást eredményeznek, de semmiképpen sem fogják felsőoktatásunk felemelkedését, sikerét biztosítani az egyre inkább globalizálódó nemzetközi felsőoktatási környezetben, az élesedő tudáspiaci verseny feltételei közepette. Továbbra is beszélhetünk a magyar felsőoktatás hagyományosan magas színvonaláról, de a világ felsőoktatása szép lassan elmegy mellettünk. A probléma megoldása nemcsak fontos, hanem sürgető is. Mulasztásunk a rendszerváltás óta áll fenn.

1. ábra A felsőoktatási versenyképesség kezelése

Forrás saját szerkesztés

A versenyképességi fogalmak tisztázása, a versenyképesség elemzése láthatóan csak a kiindulási pont a sikerhez. Ahhoz, hogy a tudáspiaci versenyhez szükséges képességek valóban ki is alakuljanak, a célok világos megfogalmazása, az azokhoz vezető út (stratégia) megtervezése, majd összehangolt akciók révén a stratégia megvalósítása szükséges. A folyamat vezénylése a stratégiai menedzsment eszköztárát is igényli. Érzékelhető, hogy a felsőoktatás, a felsőoktatás versenyképességének kérdése nem szűkíthető le az egyetem rangsorolási témájára: stratégiaalkotásra van szükség. Az egyetem rangsora az elvégzett fejlesztési munka (egyik, de korántsem egyetlen) mérőszáma lehet csak.

c) Felsőoktatási stratégia szükségessége

A különböző színezetű kormányzatok a rendszerváltás óta adósak egy valódi, szakszerűen felépített felsőoktatási stratégia megalkotásával. A felsőoktatási törvények a célt még úgyahogy megfogalmazzák, a jogi kereteket is megalkotják, de az odavezető út meghatározásával a végrehajtásért felelős kormányzatok rendre adósak maradtak. *A jó stratégiai terv minimálisan az alábbi ismérvekkel rendelkezik.*

- Elemzi a jelen adottságainkat, erős és gyenge pontjainkat, a felsőoktatás hazai és európai környezetét, a világban kibontakozó felsőoktatási trendeket.
- Meghatározza a magyar felsőoktatás jelenlegi pozícióját az EFT tudáspiacán.
- Meghatározza azokat az alapvető képességeket, amelyekre egy sikeres nemzeti felsőoktatási stratégia felépíthető.
- Az általánosan megfogalmazott célokat folyamat- és pozíció-célokká transzformálja (pl. az EFT-ben a magyar felsőoktatás milyen pozíciót szeretne elfoglalni, mely tudáspiaci szegmensben lenne képes erős versenytársként fellépni, hol számíthat sikerre stb.)
- Számba veszi a célhoz vezető alternatív utakat, majd ezek közül stratégiai döntéssel kiválasztja a megvalósítandó stratégiát.
- Részletesebben kidolgozza a célhoz vezető utat, meghatározza annak mérföldköveit, megtervezi és ütemezi a megvalósítás akcióit, erőforrás-szükségletét.
- Létrehozza a folyamat realizálását segítő monitoring, valamint érdekeltségi és ösztönző rendszert stb.³

A stratégia mindig változást jelent, mivel az a környezet is változik, amelyhez a felsőoktatásnak illeszkednie kellene. A felsőoktatás *nagy időállandójú rendszer*, megváltoztatása időigényes feladat. Magának a változásnak a megtervezése és kidolgozása is éveket vesz igénybe, bevezetése pedig a kifutó régi rendszer miatt további 4-5 év, míg az azt követő korrekció, finomhangolás ismét több évet igényel – az időtáv meghaladhatja a 10 évet is. Tipikusan olyan feladat, amelyet csak *nemzeti konszenzussal* lenne szabad kidolgozni és törvényben szabályozni, mivel biztosan állítható, hogy kormányciklusokon átnyúló jelenségről van szó. A felsőoktatási törvények elfogadását is kormánypárti-ellenzéki egyetértésnek kellett volna kísérnie. Ez az elmúlt 25 évben egyszer sem következett be!

A jó stratégia mint iránytű működik, amely megmutatja a követendő utat, biztosít egy minimális konzisztenciát az összefüggő területek között. A fentebb megfogalmazottak adalékul, kiindulópontként szolgálhatnak egy leendő komplex, konzisztens nemzeti felsőoktatási stratégiához, valamint annak végrehajtását, a felsőoktatási folyamatok szabályozását biztosító jogszabályokhoz. Jelenleg iránytű nélkül hajóunk...

³ A 2014. év végén vitára bocsátott „Fokozatváltás a felsőoktatásban” címet viselő stratégiatervezet ezeknek – a stratégiaalkotás módszertani minimumát jelentő – követelményeknek sem tesz eleget.

Összegezés

A felsőoktatás versenyképessége nem önmagában álló dolog; alapvető, meghatározó tényezője a nemzet versenyképességének. *Versenyképes felsőoktatás nélkül nincs versenyképes nemzet.* Szükséges ezért először is a tudásipar viszonyainak megismerése, a felsőoktatási versenyképesség alapvető fogalmainak tisztázása, a versenyképességet meghatározó pillérek definiálása. Ennek tükrében végezhető el a hazai felsőoktatási rendszer versenyképességének vizsgálata (pl. SWOT analízis), amelynek megállapításaira alapozva tűzhetők ki a felsőoktatási rendszer fejlesztési céljai. A következő lépés a célhoz vezető út megtalálása: azon felsőoktatási stratégia meghatározása, amely gondosan megtervezett akciók sorozatával visz el a kívánt célig. A teljes folyamat összefogása, hatékony irányítása a stratégiai menedzsment teljes eszköztárának igénybevételét teszi szükségessé.

A versenyképesség kérdése *nem szűkíthető le egyetlen elemre, az egyetemek nemzetközi rangsorolásának problematikájára.* Kézenfekvő esetünkben ismét a sport-metaphora alkalmazása. A sportoló képességeinek felmérése után dönthető el, hogy van-e esélye a sikeres versenyzésre: melyik sportágban, milyen eredmény elérésére lehet képes. Ezt követi a cél – az elérendő szint meghatározása (országos, regionális, európai vagy világversenyen, esetleg olimpián való sikeres szerepelés jöhet-e szóba, mire érdemes áldozni). A cél önmagában nem elegendő: szükséges a célhoz vezető út, a felkészítés állomásainak megtervezésére, majd szívós munkával, a változó körülményekhez való rugalmas alkalmazkodással végig is kell küzdeni az utat a célhoz. Az európai és világranglisták tanulmányozása fontos, de önmagában véve még nem elégséges a világsikerhez. A világranglistán elért helyezés majd a versenyképesség fejlesztésének eredményességét mutatja. A felsőoktatás versenyre való felkészítésével és sikeressé tételével is hasonló feladat előtt állunk.

IRODALOM

BARAKONYI KÁROLY (2009): *Bologna 'Hungaricum' – Diagnózis és terápia.* Új Mandátum Kiadó, Budapest.

LENGYEL IMRE (2000): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 49., 12., 962-987.

SANTIAGO, PAULO, KARINE TREMBLAY, ESTER BASRI ANDELENA ARNAL (2008): *Tertiary Education for the Knowledge Society.* Volume 1: Special Features: Governance, Funding, Quality. Volume 1-2: Special Features: Equity, Innovation, Labour Market, Internationalization. OECD

SALA-I-MARTON, XAVIER AND OTHERS (2008): *The Global Competitiveness Index: Prioritizing the Economic Agenda.* The Global

Competitiveness Report 2008-2009, World Economic Forum.

SZABÓ TIBOR (2006): Állami egyetem gazdálkodás- és szervezéstudományi problémái. Befogadott pályázat kézírata: Oktatásért Közalapítvány, 2006, elnyerte: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Üzleti Tudományok Intézet.

TÖRÖK ADÁM (2006): *Stratégiai ágazat stratégia nélkül?* Savaria University Press, Szombathely.

TÖRÖK ADÁM (2007): A versenyképesség egyes jogi és szabályozási feltételei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 51., 12., 1066-1084.